

Monikielisyys tekstissä: Kirjoittajan ja kääntäjän strategioita

Arja Nurmi (0000-0002-6446-9356)

1. Johdanto

Teksti voidaan mieltää monikieliseksi monella eri tavalla. Laajimmassa merkityksessä monikielisenä voidaan pitää pinnalta katsottuna yksikielistä tekstiä, jossa on esimerkiksi mainittu jonkun ilmaisseen asian toisella kielellä (*"Hyvää päivää"*, *sanoi hän ranskaksi*). Samoin voidaan ajatella monikielisinä tekstejä, joissa näkyy vieraan kielen vaikutus, vaikkapa sanasta sanaan käännettynä idiomina (*pitkässä juoksussa*) tai käännettynä sitaattina (*arpa on heitetty*). (Tiittula & Nuolijärvi 2013, 353; Dembeck & Parr 2017, 10–11.) Tässä en kuitenkaan käsittele tällaisia piilevästi monikielisiä tekstejä, vaan sellaisia, joissa on selvästi näkyvissä kaksi eri kieltä, vaikkapa suomi ja englanti (*"Good morning"*, *hän sanoi*). Jätän myös tarkastelun ulkopuolelle tekstit, jotka ovat samassa yhteydessä monella eri kielellä, kuten vaikka käyttöohjevihkosen, jossa voi olla sama ohjeistus vaikka kuinka monella kielellä. Käsitelen siis tekstejä, joiden sisällä on vaihtelua kahden tai useamman kielen välillä ja niiden kääntämistä.

Tutkin erityisesti Laurence Sternin *Tristram Shandy* -romaanin monikielisyyttä ja Kersti Juvan suomennosta siitä, mutta monikieliset käytänteet teksteissä näyttävät olevan varsin vakaita tekstilajista ja aikakaudesta riippumatta, vaikka tekstin aihe vaikuttaakin sekä kielivalintoihin että monikielisen strategian valintaan (ks. esim. Pahta & Nurmi 2006; Nurmi, Tyrkkö, Pahta & Petäjäniemi 2018). Vaikka näkökulmani on tässä pääosin historiallinen, samat tekstin tuottamisen ja kääntämisen strategiat ovat kirjoittajan ja kääntäjän käytettävissä nykypäivänäkin.

Kun kirjoittaja päättää sisällyttää tekstiin useampaa kuin yhtä kieltä, hän käyttää omia kielellisiä resurssejaan. Kirjoitettua tekstiä usein muokataan pidemmän ajan kuluessa ja tehdään näin harkitumpia ratkaisuja kuin puhutussa kielessä. Kirjoitetussa kielessä voidaan myös käyttää useampia apukeinoja, ja siksi on mahdollista ottaa mukaan tekstiin kieliä, joita kirjoittaja osaa

heikosti tai ei ollenkaan. Ratkaisut liittyvät kirjoittajan itseilmaisun tarpeeseen, ja hän tekee niitä kulloisenkin viestintätilanteen mukaisesti. Jos kirjoittaja esimerkiksi haluaa sisällyttää tekstiinsä swahilinkielisen ilmauksen *Kitabu kiko wapi?*, jonka merkitys on 'Missä kirja on?', hän voi helposti tehdä niin käyttämällä sopivaa lähdettä (Hurskainen 1989, 102).

Miettiessään tekstiään kirjoittaja usein miettii myös lukijaa ja tämän kielitaitoa. Kielivalinnoilla tekstin voi ohjata tietyille lukijakunnalle, jonka oletetaan osaavan kaikkia kirjoittajan käyttämiä kieliä. Toisaalta kirjoittaja voi myös ajatella, että lukijan ei tarvitse ymmärtää kaikkia yksityiskohtia. Tekstin luonteesta riippuen monikielinen aines voi olla mukana luomassa tunnelmaa tai korostamassa kirjoittajan asiantuntijuutta. Kirjoittaja voi auttaa lukijaa ymmärtämään tekstin muunkielisiä osia käyttämällä erilaisia tekstinsisäisen kääntämisen strategioita. Tekstiin voidaan liittää sanastoja, tai vieraskielisiä elementtejä voidaan muuten kääntää tekstin joukkoon. Kääntäminen voi olla helposti nähtävissä, esimerkiksi lainausmerkeissä tai alaviitteenä, mutta se voi olla myös hienovaraisempaa lukijan tukemista, erilaisten parafrasien käyttöä.

Kun kääntäjä saa kääntääkseen monikielisen tekstin, hänen on tehtävä omat strategiset ratkaisunsa. Hän voi säilyttää tekstin monikielisyys täysin, vähentää sitä tai tehdä tekstistä yksikielisen. Esimerkiksi venäläisen kirjallisuuden klassikoita suomennettaessa on tyypillisesti suomennettu sekä venäjän- että ranskankieliset osuudet. Kääntäjän valintoihin vaikuttavat toisaalta hänen oletuksensa lukijan kielitaidosta, toisaalta ne oletukset, joita esimerkiksi käännetyn kaunokirjallisuuden lukijoilla on. Tässä toimivat siis taustalla sekä oletusnormit (*expectancy norms*) että ammatilliset normit (*professional norms*), jotka ohjaavat kääntäjän toimintaa. Ammatillisista normeista erityisesti kommunikaationormi ohjaa käyttämään sellaista kieltä, jota lukijan oletetaan ymmärtävän (Chesterman 2016, 62–68). Jos kääntäjä päätyy säilyttämään tekstin monikielisyys, hän voi käyttää samanlaisia monikielisen tekstin ymmärtämistä tukevia strategioita kuin kirjoittaja, eli säilyttää tai lisätä tekstinsisäistä käännöstä monikielisessä kohdetekstissä. (Ks. myös Nurmi 2016.)

Tässä artikkelissa kerron ensin tarkemmin siitä, mitä tiedämme monikielisistä käytänteistä kirjoitetuissa teksteissä sekä kirjoittajan ja kääntäjän mahdollisista monikielisyysstrategioista ja esittelen sitten tapaustutkimuksen, jossa perehdyn Laurence Sternin *Tristram Shandy* -romaniin ja Kersti Juvan suomennokseen siitä. Kaunokirjallisuuden monikielisyttä ja sen kääntämistä on tutkittu erityisesti kielivähemmistöjen kirjallisuuden ja jälkikolonialistisen kirjallisuuden yhteydessä, jolloin kielellä on merkitystä kielyhteisön kuvaajana. Sternin romaanissa englannin rinnalla käytetyt kielet eivät liity paikallisiin kielivähemmistöihin, vaan ne ovat kirjoittajan ja lukijoiden koulussa oppimia. Onkin mielenkiintoista nähdä, miten toisenlainen monikielisyys,

koulusivistyskielten käyttö kaunokirjallisessa tekstissä, toimii ja miten tällainen kielten yhdistely on suomennettu.

2. Monikielisyys kirjoitetussa kielessä

Monikielisyyttä (ja nimenomaan eksplisiittistä monikielisyyttä) kirjoitetussa kielessä on tutkittu erityisesti kaunokirjallisuudessa ja historiallisissa teksteissä. Kaunokirjallisuudessa on usein kyse kielivähemmistöön kuuluvasta kirjoittajasta, joka tuo esiin oman kieliyhteisönsä kielenkäyttötavat ja sen kielellisen moniäänisyyden. Historiallisissa teksteissä voi olla kyse samanlaisesta yhteisöllisestä monikielisyudesta kuin nykypäivän kaunokirjallisuudessa. Wagner (2010) toteaa, että juutalaisten Pohjois-Afrikassa keskiajalla kirjoittamissa arabiankielissä kirjeissä oli vaihtelevasti myös hepreaa mukana. Vaikka arabia oli käyttökieli virallisissa yhteyksissä, heprea oli yhteisön oma kieli, ja sitä tuotiin eri tilanteissa tarpeen ja kirjoittajan tahdon mukaan esiin. Historiallisissa teksteissä näkyy usein myös sivistyskielten kuten latinan käyttöä kansankielisen tekstin joukossa niin kaunokirjallisuudessa kuin asiateksteissä, sekä julkaistuissa että yksityisissä kirjoituksissa (ks. esim. Nurmi & Pahta 2004, 2010, 2012; Pahta & Nurmi 2006, 2007, 2009, 2011; Kohonen 2017, Rütten 2017). Sekä kaunokirjallisissa että asiateksteissä monikielisyydellä on samoja reunaehtoja: mitä kieliä kirjoittaja osaa, mitä kieliä hän ajattelee lukijan osaavan ja mitkä osat tekstistä on tarkoitettu kaikkien ymmärrettäväksi.

Kaunokirjallisuudessa monikielinen teksti liittyy nykyisin usein nimenomaan joko kansallista vähemmistökulttuuria edustavan kirjailijan itseilmaisuuksiin (ks. esim. Jonsson 2005; Toda 2005; Gröndahl 2009; Eriksson & Haapamäki 2011) tai se esiintyy jälkikolonialistisessa kirjallisuudessa, jolloin usein viitataan etenkin englanniksi kirjoitaviin afrikkalaiskirjailijoihin (esim. Talib 2002; Ashcroft, Griffiths & Tiffin 2002). Kirjoittaja kertoo omaan lähikulttuuriinsa liittyvää tarinaa ja kuvaa toimintaa omassa yhteisössään. Tässä yhteydessä on luontevaa käyttää sanoja ja ilmauksia, jotka ilmentävät kulttuurista identiteettiä, tuovat paikallisväriä ja usein sanovat kompaktisti asioita, joita ei haluta selittää pitkästi. Monikielisesti kirjoittava kirjailija voi haluta luoda tiettyjä tyyllisiä tai esteettisiä vaikutelmia, tai käyttää kielellisiä resursseja esimerkiksi huumorin keinona (Montes-Alcalá 2015). Kyseessä on kuitenkin aina kirjailijan tietoinen valinta. Viime vuosikymmeninä

esimerkiksi Yhdysvalloissa espanjankieliseen väestöön kuuluvat kirjailijat ovat kirjoittaneet yhä enemmän kaksikielisesti, yhdistellen pääosin englanninkieliseen tekstiinsä espanjankielisiä elementtejä tai päinvastoin (Montes-Alcalá 2015, 266). Myös kirjallisuuden laji vaikuttaa kirjoittajan valintoihin, ja niinpä on todettu, että monikieliset käytänteet runoudessa ja näytelmissä ovat yleisempiä kuin proosassa, ja kaikkein harvinaisinta enemmistö- ja vähemmistökielten yhdistely on esseissä (Montes-Alcalá 2015, 266). Vaikka kirjallisuus luo illuusiota spontaanista monikielisyydestä, samoin kuin illuusiota muista puhutun kielen piirteistä (ks. Tiittula & Nuolijärvi 2013), on hyvä muistaa, että kirjoitetun – tai kirjallisuuden – kielen monikielisyys ei ole samanlaista kuin puhutun kielen (Montes-Alcalá 2015, 267).¹

Kaunokirjallisuudenkaan monikielisyys ei aina liity vähemmistön omaäänisyyteen, vaan sillä voi olla myös muita funktioita. Antiikin Roomassa sivistyneistö oli pitkään latinan ja kreikan suhteen kaksikielinen, vaikka asenteet kreikkaa kohtaan vaihtelivatkin suuresti (Mullen 2015, 213). Samoin koulusivistyskielten käyttöä voidaan havaita keskiajalla latinaa kansankielisiin teksteihin yhdistelleiden kirjoittajien kielenkäytössä tai 1700-luvun Englannissa ranskan kielen viljelyssä (Schendl 2015; Nurmi ja muut 2018; Tyrkkö, Nurmi & Tuominen 2017; Tyrkkö & Nurmi 2017). Englannissa keskiajalla kirjoitetussa kirjallisuudessa oli käytössä kansankieli englantia, ylimystön, lain ja hallinnon kieli normanniranska ja näiden lisäksi muun muassa sivistyneistön ja uskonnon kieli latina (Schendl 2015, 234). Kielten keskinäinen asema ja käyttötarkoitukset myös muuttuivat keskiajan kuluessa, kun englannista tuli yhä tärkeämpi kieli eikä normanniaatelistokaan enää puhunut ranskaa äidinkielenään. Yhteen käsikirjoituskokonaisuuteen, samojen kansien väliin koottuun koodeksiin, voitiin kuitenkin koota yksikielisiä tekstejä eri kielillä, mikä kertoo siitä, että lukijakunta – luku- ja kirjoitustaitoiset Englannissa asuvat – pystyi ainakin lukemaan tekstejä useilla eri kielillä. (Tästä enemmän esim. Kohonen 2017.) Käsikirjoituskoodit saattoivat sisältää joko kaunokirjallisia tekstejä tai asiatekstejä, tai molempia sekaisin, koodeksin toimeksiantajan tai kokoajan toiveen mukaan. Tunnetuista kirjailijoista esimerkiksi John Gower tuotti teoksia niin englanniksi, ranskaksi kuin latinaksikin (Schendl 2015, 234–235). Kun yhteiskunta ja sen lukeva yleisö olivat näin monikielisiä, ei siis ihme, että myös monikielisiä tekstejä tuotettiin paljon.

Vaikka niin antiikin kuin keskiajankin historialliset lähteet ovat kaikki kirjallisia, on niihin sovellettu nyky-yhteiskuntien puhuttua koodinvaihtoa kuvaavaa termistöä ja kuvausmalleja.

¹ Dembeck (2017a, 125–139) esittää, että kaunokirjallisuudessa monikielisyydellä on ollut erilaisia funktioita eri aikoina. Hän mainitsee esimerkiksi, että leikittelevä monikielisyys on tyypillistä 1900-luvun kirjallisuudelle (Dembeck 2017a, 137–139). Monikieliset käytänteet ovat kuitenkin olleet huumorin keinona jo paljon pidempään (ks. esim. Mäkilähde 2018), ja 1900-luvunkin kirjallisuudessa monikielisyys on usein paljon laveammassa käytössä.

(Mullen 2015, 214.) Kaiken historiallisen kielen ongelmana on kuitenkin kirjoittajan ja kontekstin puutteellinen tuntemus. Mitä kauemmas historiassa siirrytään, sitä epävarmempaa on se, kuka sanat on pergamentille tai paperille kirjoittanut ja kuinka paljon muutoksia on kopiointiprosessin yhteydessä tullut. (Mullen 2015.) Antiikin Roomassa kreikan asema oli kahtalainen: se oli toisaalta yläluokan osaama korkeakulttuurin kieli, toisaalta orjien, palkkasoturien ja kauppiaiden kieli (Mullen 2015, 215). Komedioissa kreikka saattoi siis esiintyä kahden hyvin erilaisen ryhmän puheessa. Monissa muissa kaunokirjallisuuden lajeissa koodinvaihto ei ollut tapana; niinpä esimerkiksi lyyrisissä ja eepissä runoissa kreikkaa ei esiinny. Kreikan vaikutus kyllä näkyi monin muin tavoin piilevänä monikielisytenä, mutta ei koodinvaihtona (Mullen 2015, 216).

Historiallisissa teksteissä monikielisyyttä esiintyy muissakin tekstilajeissa kuin vain kaunokirjallisuudessa. Esimerkiksi Antiikin Roomassa muissa kuin kaunokirjallisissa teksteissä kreikan kielen vaikutuspiiristä pyrittiin kuitenkin pois, luotiin latinankielistä sanastoa ja pahoiteltiin kreikankielisten termien käyttöä. (Mullen 2015, 216.) Tämä muistuttaa esimerkiksi englannin kielen kansankielistymisprosessia uuden ajan alussa 1400-luvulta lähtien, kun latinasta vähitellen luovuttiin tieteen, uskonnon ja lain kielenä ja luotiin tapoja ilmaista uusia ajatuksia englanniksi.

Säilynyttä latinankielistä kirjeenvaihtoa tutkittaessa on todettu, että kreikankielisten ilmausten sijoittaminen latinan lomaan oli tyypillistä yläluokan yksityisemmälle kielenkäytölle riippumatta siitä, miten he esiintyivät suuren yleisön edessä esimerkiksi senaatissa (Mullen 2015, 215–216). Myös englanninkielisissä kirjeissä on esiintynyt koodinvaihtoa kirjoittajien tarpeiden mukaan. Kielivalintoja tehtiin toisaalta osana kirjoittajien identiteettityötä. Esimerkiksi 1500-luvun alkupuolella englantilaiset papit käyttivät kirjeissään runsaasti latinaa merkkinä oppineisuudesta ja ulkomaankauppaa käyneet kauppiat sisällyttivät teksteihinsä kauppakumppaneiden käyttämien kielten fraaseja (Nurmi & Pahta 2004). Kielivalinnoilla saatettiin myös rakentaa suhdetta vastaanottajaan käyttämällä molempien osaamia kieliä osoittamaan läheisyyttä tai yhteistä ammattikuntaa (Pahta & Nurmi 2009; Nurmi & Pahta 2010) tai pyrkiä sulkemaan kielitaidoton lukija viestin ulkopuolelle (Nurmi & Pahta 2004). Jälkimmäisestä esimerkkinä kauppiaanvaimo Sabine Johnson, joka 1500-luvun puolivälissä luki miehensä saamia kirjeitä, koska niissä oli usein molemmille tarkoitettuja kuulumisia. Kun Sabinen Otwell-lanko kävi neuvotteluja avioliitosta, hän kuitenkin kirjoitti asiaa koskevat osat ranskaksi, koska näin Sabine ei voinut lukea herkässä vaiheessa olevia myötäjaiskeskusteluja. Otwellin näkemyksen mukaan Sabinella oli taipumusta juoruiluun, eikä tälle siis voinut uskoa näin arkaluontoisia asioita.

Usein tekstilaji ei ollut ratkaiseva tekijä monikielisten käytänteiden kannalta, vaan aihepiiri. Erityisesti uskontoon ja tieteeseen liittyvissä teksteissä oli runsaasti latinaa jo muinaisenglannin kaudelta lähtien (Pahta & Nurmi 2006). Tämä ei ole hämmästyttävää, koska latina oli kristinuskon kieli ja tiedettäkin rakennettiin nimenomaan kansainvälisesti latinaksi. Renessanssiajalla latinan rinnalle nousi myös klassinen kreikka, kun suunnattiin suoraan lähteille, *ad fontes*, ja uudella ajalla uskonnon ja tieteen kansankielistymisprosessit toivat mukaan myös muita eurooppalaisia kieliä. 1700-luvulta alkaen etenkin ranska nousi latinan rinnalle ylhäisön ja älymystön sivistys- ja kulttuurikieleksi. Julkaistuissa englanninkielisissä teksteissä 1700- ja 1800-luvuilla ranska ja latina olivat yleisimmät kielet. Latinaa käyttivät tyypillisesti yliopistokoulutetut kirjoittajat usein akateemisissa teksteissä, ranskaa yleisimmin kulttuurivaikuttajat kaunokirjallisissa teksteissä (Nurmi ja muut 2018; Tyrkkö, Nurmi & Tuominen 2017; Tyrkkö & Nurmi 2017). Samanlaisia havaintoja voidaan nykyisin tehdä myös englannin käytöstä monissa yhteyksissä esimerkiksi Suomessa: niin puhutussa kuin kirjoitetussakin kielessä voi havaita tämän maailmankielen ja tieteen kielen käyttöä. Käyttökonteksti vaikuttaa siihen, mitä funktioita englannilla on, mutta yhä useammin taustalla on oletus ”kaikkihan englantia osaavat”.

3. Monikielisten ilmausten funktiot

Montes-Alcalá (2015, 271) on tutkinut kolmen espanjankielisen vähemmistöryhmän kirjallisuutta Yhdysvalloissa: meksikolais-amerikkalaisten, kuubalais-amerikkalaisten ja puertoricolais-amerikkalaisten. Vertaillen kolmea eri kirjallisuuden lajia – runoutta, näytelmiä ja proosaa – Montes-Alcalá totesi, että tyypillisimmin monikielisyys oli sanatasolla esiintyvää koodinvaihtoa, jossa tuotiin esiin omaa kulttuuria. Muut teksteissä esiintyneet tyypit olivat yleisyysjärjestyksessä selittäminen, tyylilliset valinnat ja jonkin sanottavan asian korostaminen. Harvinaisinta hänen korpuksessaan oli toisen kirjoittajan tekstien siteeraaminen. Selittäminen, jota käsittelem tässä tekstissä myöhemmin tekstinsisäisenä kääntämisenä, oli erityisen tyypillistä näytelmäteksteissä (Montes-Alcalá 2015, 273). Tämä onkin ymmärrettävää, koska näytelmän yleisöllä ei ole mahdollisuutta selvittää monikielisten elementtien merkitystä itse. Tähän liittyy myös Müllerin (2015, 252) huomio siitä, että jotkin tekstit on ajateltu puhuttavaksi tai ainakin puheenomaisiksi, kun taas toiset on tarkoitettu nimenomaan luettaviksi. Teksti voi siis olla käsitteellisesti suullista

(*conceptually oral*) tai käsitteellisesti kirjoitettua (*conceptually written*). Müller pohjautuu tässä Kochin ja Oesterreicherin luomaan jaotteluun (1985). Tähän liittyy myös tekstien vuorovaikutuksellisuus ja mielletty vastaanottaja joko tekstin sisällä dialogissa tai sen ulkopuolella tekstin lukijana tai näytelmän katsojana (Müller 2015, 254). Samanlainen kirjoittajan strategia näkyy myös keskiaikaisissa koulunäytelmissä, jotka on tarkoitettu sekä englantia että latinaa osaavalle yleisölle. Teksteissä leikitellään sillä, mitä toisaalta näytelmän henkilöt ja toisaalta yleisö ymmärtävät. (Mäkilähde 2018.)

Müller (2015, 254) esittää yhteenvedon erilaisista malleista, joilla on pyritty luokittelemaan kirjallisissa teksteissä esiintyvän koodinvaihdon syitä. Hän esittää kuusi eri funktiota, joissa tekstin monikielisyys voi toimia: 1) sanastollinen tarve, jolloin ilmiölle ei ole vakiintunutta sanaa toisessa kielessä; 2) siteeraaminen, kun halutaan toistaa toisen sanat lähtökielisessä asussaan; 3) painotus tai selitys, kun kielenvaihto korostaa ilmausta tai tarjoaa selityksen jo sanotulle toisella kielellä; 4) idiomaattiset ilmaisut, joille on vaikea löytää tyylinmukaista vastinetta; 5) tyyllilliset seikat, joissa erityisesti kielellä leikkiminen korostuu Müllerin aineistossa; ja 6) metakieliset kommentit, jotka koskevat käytettyjä kieliä tai joilla selitetään puhuttua.

Keskiajan Englannin monikieliset kirjoittajat käyttivät teksteissään monikielisiä käytänteitä moniin erilaisiin tarkoituksiin. Kyseessä saattoi olla kirjallinen tyylikeino, mutta myös monet nykyisistä puhutun ja kirjoitetun kielen monikielisistä konteksteista tutut pragmaattiset ja sosiolingvistiset funktiot esiintyvät teksteissä. Runoissa kieli saattoi vaihtua esimerkiksi riveittäin tai säkeistöittäin. Kielenvaihto voi tapahtua, kun esitetään jonkun henkilön vuorosanoja, tai kun halutaan tuoda esiin esimerkiksi uskonnollista kontekstia. Muunkieliset elementit ovat usein valmiita ilmauksia, joita kirjoittajan ei tarvitse itse tuottaa, vaan ne ovat esimerkiksi yleisiä sanontoja tai fraaseja. (Schendl 2015, 236–238.) Nämä funktiot siis muistuttavat varsin paljon niitä funktioita, joita Montes-Alcalá on tunnistanut espanjankielisen vähemmistön Yhdysvalloissa kirjoittamasta monikielisestä kaunokirjallisuudesta.

Olen tutkinut yhdessä Päivi Pahtan kanssa monenlaisia englanninkielisiä historiallisia tekstejä varhaisimmista 700-luvun teksteistä 1900-luvun alkuun. Olemme esittäneet samanlaisia huomioita monikielisyysfunktion (esim. Nurmi & Pahta 2004, 2010, 2012; Pahta & Nurmi 2006, 2007, 2009, 2011). Tuoreimmassa tutkimuksessa funktioita on jaoteltu kolmeen eri pääluokkaan (esim. Nurmi ja muut 2018; Tyrkkö, Nurmi & Tuominen 2017; Tyrkkö & Nurmi 2017). Ensimmäinen näistä on konventionaalistuneiden ilmausten ryhmä, johon sisältyvät kielenkäyttäjien laajasti tuntemat ilmaukset, joissa on kuitenkin vielä vieraskielisyyttä jäljellä. Tyypillisiä esimerkkejä ovat

esimerkiksi tervehdykset (*Guten Tag!*) tai lyhyet, usein erikoiskieliset fraasit (*a priori, de jure*). Suomeksi näistä puhutaan sitaattilainoina, mutta luokassa on mukana myös koodinvaihtoon kuuluvia ilmauksia. Ilmaukset ovat usein tuttuja, eikä niiden käyttäminen omassa tekstissä vaadi suurta kielitaitoa. Toinen ryhmistä sisältää valmiit ilmaukset (*prefabricated expressions*), joita ovat tyypillisesti esimerkiksi sitaatit ja sananlaskut (*Aurora musis amica* 'aamuhetki kullan kallis'). Näiden sisällyttäminen tekstiin vaatii kirjoittajalta hieman enemmän kielitaitoa, mutta kuten aiemmin totesin, puutteellistakin kielitaitoaan voi kirjoittaessa tukea käyttämällä sopivia lähteitä. Kolmannen ryhmän muodostavat eniten vapaata koodinvaihtoa muistuttavat ilmaukset, jotka kirjoittaja on omaan kielitaitoonsa nojaten vapaasti tuottanut. Toinen ja kolmas ryhmä ovat myös tekstin lukijalle mahdollisesti kaikkein vaikeimmin ymmärrettäviä: tutut sitaatit voivat olla helppoja tunnistaa ja tulkita, ja keskeisestä sanastosta vapaasti muokatut ilmaukset samoin, mutta pitkät, tuntemattomammat lainaukset tai taitavasti kielillä leikittelevät katkelmat vaativat myös lukijalta edistyneempää kielenhallintaa. Toki on muistettava, että lukijalla on, aivan kuin kirjoittajallakin, mahdollisuus käyttää apunaan erilaisia lähteitä, esimerkiksi sanakirjoja tai nykyisin konekääntimiä.

Monikielisten ilmausten käyttötavat ovat siis olleet hyvinkin samanlaisia kautta vuosisatojen, oli kyse sitten asiateksteistä tai kaunokirjallisuudesta. Kun puhutaan toiseen kulttuuriin liittyvistä ilmiöistä, yksittäisiä sanoja tai fraaseja käytetään usein teksteissä. Konventionaalistuneet sanat ja fraasit voivat viitata vähemmistökulttuurille leimallisiin mutta enemmistökulttuurille vieraisiin esineisiin tai asioihin, kuten uudenseelanninenglannissa esiintyvät maorinkieliset sanat, josta esimerkkinä *marae* 'maoriheimojen perinteinen kokoontumispaikka' (Holmes 1997, 66). Sanat ja fraasit voivat edustaa myös toisesta kulttuurista omaan saapuneita muoti-ilmiöitä, joista on luontevaa puhua niiden lähtökulttuuriin kuuluvilla termeillä. Näitä samoja sanoja käytetään tyypillisesti myös puheessa. Kyseessä on siis sanastollinen tarve, toisinaan myös idiomaattisen ilmauksen nasevuus. Joskus nämä monikieliset käytännöt johtavat sanojen lainautumiseen (esimerkiksi italiasta sekä englantiin että suomeen suhteellisen hiljattain lainattu *barista*), toisinaan taas ne säilyvät pitkäänkin arkikielisinä mutta kuitenkin tunnistettavasti vieraina elementteinä.

Valmiiden ilmausten esiintyminen kautta vuosisatojen on myös hyvin samanlaista. Näitä edustavat erilaiset sitaatit, sanonnat tai muut valmiit lausekkeet tai lauseet, joita kirjoittaja ei muotoile itse, vaan käyttää valmiiksi muotoiltuna. Puheessa nämä ovat usein lainauksia toisten sanomisista, kirjoitetussa kielessä tavallisemmin kirjallisten lähteiden siteeraamista. Tällaisia ovat esimerkiksi monet latinankieliset lentävät lauseet, kuten Caesarin sanomaksi väitetty *Alea iacta est* 'arpa on heitetty', mutta yhtä hyvin populaarikulttuurista poimitut sanonnat (*You talkin' to me?*). Näillä sitaateilla on usein käyttöä oman ammattiosaamisen merkinä, oli sitten kyseessä keskiajan oppinut,

joka lainasi Raamattua latinaksi tai nykyinen tutkija, joka sisällyttää englanninkielisen sitaatin suomenkieliseen tieteelliseen tekstiin. Niillä rakennetaan kuitenkin identiteettiä myös monipuolisemmin, sillä erilaisilla kulttuurisilla viittauksilla voidaan tuoda esiin johonkin ryhmään kuulumista.

Monikielisyyden vaativimpana muotona voidaan pitää vapaata koodinvaihtoa, jossa kirjoittaja luo itse kaikkien tekstiin sisällyttämiensä kielten ilmaukset oman kielitaitonsa varassa. Kirjoittajan näkökulmasta tällöin voi olla kyseessä ns. kieleily (*translanguaging*), jolloin hän ei miellä kielellisiä aineksia eri kieliin kuuluviksi, vaan valitsee vain omasta kielellisestä repertuaaristaan kulloiseenkin tarkoitukseensa sopivimmat (ks. Otheguy, García & Red 2015). Valinta ei tällöin kohdistu vain eri kielistä peräisin olevaan ainekseen, vaan myöskin siihen, sopiiko tilanteessa käyttää esimerkiksi murre sanoja tai ammattikielen ilmauksia. Yksi näkökulma tällaiseen sopivuuteen on tekstin lukijakunnan kielitaidon pohtiminen, jota esittelen myöhemmin.

4. Monikielisten tekstien kääntäminen

Monikielisten tekstien kääntäminen on ollut kääntäjien arkipäivää jo pitkään. Kirjallisuuden klassikot, Ciceron kirjeet, tieteelliset tekstit – kaikissa niissä on monikielisyyttä, ja kääntäjän on päätettävä, mitä kieliä hän käännökseen sisällyttää. Kuten edellä mainittiin, jos kielet ovat vieraita lukijakunnalle (kuten ranska suomalaisille), voidaan päätyä kääntämään *Sota ja rauha* yksikieliseksi romaaniksi, vaikka lähtöteoksessa onkin sekä venäjää että ranskaa. Jos taas kielet ovat tuttuja lukijalle, monikielisyys voidaan helposti säilyttää. Kääntäjä voi myös päätyä vähentämään tekstin monikielisyyttä, jos katsoo, että se on käännökseen lukijoille liian raskasta. Joissain tapauksissa kääntäjä voi myös luoda yksikielisestä tekstistä monikielisen. Tätä tapahtuu tyypillisesti asiatekstien kääntämisessä, kun säilytetään esimerkiksi järjestöjen tai viranomaisten alkukielinen nimi käännökseen rinnalla. Pym (2010, 80) kutsuu tätä nimellä *double presentation*, kaksoisesittäminen. Tällainen strategia on käytössä esimerkiksi Suomen ja Kanadan välillä solmitun sosiaaliturvasopimuksen (6/1988) suomenkielisessä versiossa, jossa annetaan sekä käänнос ("Kanadan työeläkejärjestelmä") että alkukielinen nimitys (*Canada Pension Plan*). Tämä palvelee lukijaa, joka haluaa tietää, mitä osia kanadalaisesta eläkejärjestelmästä sopimus koskee.

Monikielisten tekstien kääntämisessä kääntäjän valinnoilla on vaikutuksensa. Valinnat eivät perustu vain esteettisiin tai eettisiin syihin, vaan myös lähde- ja kohdekulttuurien kieliaseenteet ja kieleen liittyvät valta-asetelmat on otettava huomioon. (Grutman 2006.) Toisaalta tähän liittyvät myös käännettävyyden ongelmat: Meylaerts (2010, 227) huomauttaa, että on usein hyvin vaikeaa kääntää monikielistä tekstiä niin, että se säilyttää kaikki sekä kognitiiviset että kulttuuriset ja esteettiset merkityksensä. Monikielisyyden säilyttämistä etenkin kaunokirjallisuudessa kuitenkin usein suositellaan, koska muuten teos ”normalisoidaan” ja siitä häivytetään merkittävä osa esteettistä merkitystä. Etenkin kielivähemmistöjen kirjallisuuden kohdalla yksikielistämisellä on myös poliittisia ja kulttuurisia vaikutuksia, jos monikielisesti puhuvan väestönosan ääntä vaiennetaan. (Stratford 2008, 468.)

Monikielisten tekstien kääntämistä koskeva tutkimus on usein tapaustutkimusta. Tällöin havaintoihin vaikuttavat teksteissä käytetyt kielet ja niiden kontekstit. Esimerkiksi Franco Arcia (2012) esittelee chileläis-kanadalaisen kirjailijan, Francisco Ibáñez-Carrascon ja pohtii englantia ja espanjaa yhdistävän novellin kääntämistä. Franco Arcia päätyy suosittelemaan ns. peilistrategiaa, jossa englanninkielinen espanjaa sisältävä teksti käännettäisiin espanjankieliseksi englantia sisältäväksi tekstiksi. Tällainen käänösstrategia on kuitenkin varsin rajallisesti käyttökelpoinen, eikä sitä voida soveltaa esim. Tolstoin venäjää ja ranskaa sisältävien tekstien suomentamiseen. Ladouceur (2006) esittelee kanadanranskalaisten näytelmien kääntämistä englanniksi ja osoittaa, että monikielisyys katoaa, koska englanninkielisellä enemmistöllä ei ole samanlaista suhdetta monikielisyteen kuin ranskankielisellä vähemmistöllä. Samoin Tiittula & Nuolijärvi (2013, 353–355) toteavat, että Kjell Westön *Drakarna över Helsingfors* -romaanin suomennos *Leijat Helsingin yllä* yksikielistyy, koska suomeksi ei voi samassa merkityksessä esittää vaihtelua suomen ja ruotsin välillä kuin lähtökielen nuorten Helsingin suomenruotsalaisten ruotsissa. Enell-Nilsson ja Hjort (2013) ovat todenneet, että ruotsista suomennetun monikielisen romaanin monikielisyyttä on säilytetty erityisesti niiden kielten osalta, jotka ovat suomalaiselle lukijakunnalle vieraita. He olettavat, että säilyttämisen taustalla on henkilökuvaus: lukijan ei ole tarve ymmärtää jokaista (kiro)sanaa, vaan tärkeämpää on säilyttää henkilöt ja heidän äänensä ja maailmansa elävinä. Palm (2018, 80–82) on omassa tutkimuksessaan selvittänyt, miten suomentaja Mervi Hangasmäki on käsitellyt maorinkielisiä elementtejä uudenseelanninenglannista suomennetussa maorikirjailija Witi Ihimaeran *Valasratsastaja*-romaanissa. Hän toteaa suomentajan valtaosin säilyttäneen maorinkielisen aineksen, joka sisältää sekä yksittäisiä maorikulttuuriin viittaavia sanoja että pidempiä tekstikatkelmia. Palm on myös haastatellut suomentajaa sähköpostitse ja saanut tältä

vahvistuksen siihen, että maorin säilyttäminen oli hyvin tietoinen ratkaisu, koska Hangasmäki koki tämän kielen olevan suuri osa kirjan kokonaisuutta.

Kaunokirjallisen tekstin kääntämisen strategioina voidaan yleisesti ottaen pitää Venutin (1995) kotouttamisen ja vieraannuttamisen jatkumolle osuvina (Nurmi 213; 2016, Palm 2018). Jos tekstiä yksikielistetään, se samalla kotoutetaan lukijalle, tuodaan se hänen omaan kulttuuriinsa sopivaksi. Jos tekstin monikielisyys säilytetään, voidaan ajatella, että kyseessä on vieraannuttava strategia, jossa lukija viedään ”nojatuolimatalle” vieraaseen kulttuuriin (kääntäjän kommentti, Nurmi 2013, 120). Kun kääntäjäopiskelijoita pyydettiin kääntämään monikielisen novellin osa suomeksi, suurin osa päätyi säilyttämään vieraskielisen aineksen sellaisenaan, vaikka osa vähensikin sen määrää. Kaikki esittivät käännskomentteissaan, että he kokivat tekstissä olleen vähemmistökielen olevan merkityksellinen osa tarinaa ja sen henkilöhahmoja. Kääntäjät myös kommentoivat lukijan osaa, ja totesivat, että suomalaislukija on tilanteessa aivan samassa tilanteessa kuin enemmistökielinen alkutekstin lukija: kaikkea ei voi ymmärtää, jos ei itse ota selvää. Toisaalta kääntäjät kokivat, että kaikkien sanojen ymmärtäminen ei ollut edes välttämätöntä, vaan lukijana pääsi silti tekstin maailmaan ja tunnelmaan mukaan. (Nurmi 2016, 15–16.) Yksi monikielisen tekstin sekä kirjoittamisessa että kääntämisessä mahdollinen lukijan huomioon ottamisen strategia on tekstinsisäinen kääntäminen, jota käsittelen seuraavaksi.

5. Tekstinsisäinen kääntäminen ja muut monikielisyysstrategiat

Monikielisen tekstin kirjoittaja voi valita erilaisia strategioita suhteessa lukijoihinsa. Hän voi olettaa lukijoiden olevan itsensä kaltaisia ja osaavan kaikkia hänenkin osaamiaan kieliä samassa määrin. Näin tehdään usein tieteellistä tekstiä kirjoitettaessa: keskiaikaiset ja uuden ajan alun tutkijat – sekä kirjoittajat että lukijat – käyttivät sujuvasti latinaa (Pahta 2004, 2007, 2011), kun taas nykyinen tieteen yleiskieli on englantia, ja kirjoittajat olettavat suomenkielisen tieteellisen tekstin lukijan usein ymmärtävän mukaan lainattua englantia ilman käänöstäkin. Kirjoittajan toinen vaihtoehto on ajatella opastavansa lukijaa ja varustaa vieraskieliset osuudet tekstistään selityksellä tai käänöksellä. Usein käänökset annetaan harvinaisemmista tai ajatellun lukijakunnan harvemmin osaamista kielistä. Eurooppalaiselle lukijakunnalle tällaisia ovat historiallisesti olleet vaikkapa

arabia ja muut silloin pääosin Euroopan ulkopuolella puhutut ja kirjoitetut kielet. Nyky-Suomessa sivistyneenkään lukijan ei välttämättä voi olettaa osaavan esimerkiksi ranskaa.

Kirjoittajalla on myös kolmas vaihtoehto. Hän voi päättää kirjoittaa useilla kielillä riippumatta lukijoiden taidoista. Tällöin voi olla kyseessä esimerkiksi taiteellisen ilmaisun muoto, jossa vieraskielisillä ilmauksilla on symboliarvo: ne edustavat jotain tekstin pääkielen ja -kulttuurin ulkopuolista, ja luovat tunnelmaa, joka välittyy kirjaimellisesta ymmärtämisestä riippumatta. Esimerkiksi afrikkalaisessa, englanniksi kirjoitetussa kirjallisuudessa on yhä enenevässä määrin käytetty kirjailijan omaan äidinkieleen ja kulttuuriin liittyviä ilmauksia. Näitä on usein pyritty kääntämään tekstinsisäisesti, mutta yhä useammin kirjailijat kokevat tärkeäksi olla mukauttamatta liikaa tekstiään ajatellun länsimaisen lukijan makuun. Mahdollisuus kirjoittaa omaäänisesti koetaan tärkeäksi, ja lukevaksi yleisöksi mielletään oman kulttuurin väki – ja ne lukijat, jotka ovat halukkaita näkemään vaivaa ymmärtääkseen tekstin. Usein lukijan ei myöskään tarvitse ymmärtää jokaista yksittäistä sanaa ymmärtääkseen tekstin merkityksen (Nurmi 2013, 113). Dekkarikirjailija Dorothy L. Sayersin tapaa ripotella kirjoihinsa latinan-, kreikan- ja ranskankielisiä sitaatteja ja muita ilmauksia ilman minkäänlaisia selityksiä on pidetty jopa snobistisena. Sitaatit tukevat usein henkilökuvausta, sillä niiden käyttö kertoo hahmon taustasta. Lukijan ei kuitenkaan ole tarpeen ymmärtää useimpia sitaatteja, vaan dekkarin juonesta ja tunnelmasta voi nauttia muita kieliä ymmärtämättä. Yksi tunnettu poikkeus kirjoissa kuitenkin on. Sayers kirjoitti toisen romaaninsa huippukohdaksi pitkän kirjeen, jossa selitetään kuolemantapaukseen johtaneet syyt. Kirje on ranskaksi, ja vasta kustantajan vaatimuksesta Sayers lisäsi mukaan myös englanninkielisen käännöksen (Brabazon 1981).

Kirjoittajan kielivalinnoilla ja päätöksillä tekstinsisäisestä kääntämisestä on myös poliittinen ulottuvuutensa. Sambiasta lähtöisin oleva kirjailija Namwali Serpell (2017) kuvaa afrikkalaisten kirjailijoiden keskuudessaan käymää keskustelua, jossa pohditaan tekstinsisäistä kääntämistä, eli toisaalta kustantajien heidän kirjoihinsa lisäämiä sanastoja ja toisaalta tekstin sisään lisätyjä käännöksiä. Kustantajat ja kirjailijat pitävät sanastoja tärkeinä keinoina saavuttaa lukijoita, ja aiheeseen liittyy monia käytännön kysymyksiä sanastojen pituudesta ja kattavuudesta sanastojen ajateltuihin käyttäjiin. Yhä tärkeämpi on kuitenkin kysymys, pitääkö eri afrikkalaisiin kulttuureihin liittyvää sanastoa yleensä kääntää länsimaisille lukijoille. Kuten Serpell huomauttaa, ei siirtomaaisäntienkään kirjallisuutta varustettu sanastoilla eurooppalaisen kulttuurin ymmärtämisen helpottamiseksi. Vieraat käsitteet kuten *lumi* ja *teeleivät* piti ymmärtää ilman tällaisia apukeinoja.

Serpell (2017) nostaa esimerkiksi sanastojen käytöstä Chinua Acheben vuonna 1958 julkaistun romaanin *Things fall apart* (suom. *Kaikki hajoaa* 2014), jonka brittikustantaja varusti kaksikielisellä igbo-englanti-sanastolla. Sanasto voidaan nähdä poliittisena tekona kahdesta eri näkökulmasta. Toisaalta se Serpellin mukaan osoittaa, että igbonkielisillä sanoilla on paikkansa kirjallisuudessa, ja lukijaa vain autetaan ymmärtämään mitä ne tarkoittavat. Toisaalta se kuitenkin myös osoittaa, että tässä on kyse jostain vieraasta, jota ei aivan helposti voi ymmärtää. Tällöin sanastojen lisääminen tai muunlainen tekstin sisäinen kääntäminen voi tuntua eksotisoivalta.

Keskiaikaisissa näytelmissä monikielisiä kohtia tuettiin usein englanninkielisellä parafrasilla, ja kielellä saatettiin myös leikkiä, esimerkiksi käyttämällä ”huonoa” latinaa, jossa englanninkielisiin tavallisiin sanoihin oli lisätty latinan taivutuspäätte (*horsibus* = *horse* ’hevonen’ + *ibus*, latinan monikon datiivin tai ablatiivin päätte) (Schendl 2015, 243; ks. myös Kivistö tässä teoksessa). Tällaisilla keinoilla voitiin luoda suhde näytelmän katsojiin tarjoamalla latinaa taitamattomille mahdollisuus ymmärtää latinankielisiä kohtia ja toisaalta latinaa hyvin osaaville huumoria kielileikkien kautta.

Vaikka esimerkit kirjoitetun tekstin monikielisydestä ja strategioista suhteessa lukijaan haetaan usein kaunokirjallisuudesta, myös tieteellisessä tekstissä esiintyy erilaisia tekstinsisäisen kääntämisen strategioita. Kauhanen (2009, 103) tarjoaa suomenkielisessä artikkelissaan kymmenrivisen englanninkielisen lainauksen keskeisestä lähteestään. Hän ei käänne tekstiä, mutta kommentoi ja analysoi sen sisältöä sitaatin jälkeen, mikä tarjoaa englantia osaamattomallekin lukijalle käsityksen siitä, mitä sitaatti käsittelee. Samassa teoksessa Lindstedt (2009, 89–90) lainaa omaa lähdeään suoraan saksaksi, mutta tälle sitaatille on tarjolla myös suomenkielinen käännös loppuviitteessä. Esimerkki havainnollistaa hyvin kirjoittajien ja teoksen toimittajien ja/tai kustantajan käsityksiä lukijakunnan kielitaidosta ja siitä, mitä kieliä on tarpeen kääntää. (Ks. myös Havu tässä teoksessa; artikkeli tarjoaa systemaattisesti sitaatit sekä lähdekielisinä että käännöksinä.)

Kirjoittaja voi siis päättää tukea lukijoiden lukuprosessia tekstinsisäisen kääntämisen avulla (Nurmi 2016). Käännökset voivat olla tekstin ulkopuolella erillisessä sanastossa tai vaikkapa alaviitteinä (esimerkki 1), elektronisissa teksteissä myös linkkeinä. Käännökset voidaan myös sisällyttää itse tekstiin. Silloinkin on erilaisia tapoja toimia. Kielitieteellisissä teksteissä voidaan antaa numeroitu esimerkki ja sen alla erillisellä rivillä käännös. Asiateksteissä käännökset on usein myös merkitty typografisin keinoin, lainausmerkeillä tai erilaisilla suluilla (esimerkit 2–4).

- (1) take my word for it, nothing truer ever came from the mouth of a heathen than that sentence: '– *Leve fit quod bene fertur onus.*' [Alaviite: The burthen becomes light by being well borne.] (CLMET3: Fielding, *Amelia*; C18)
- (2) I always opine to be the more dignified and rational part of a repast – "Quod nunc ratio est, impetus ante fuit." [That which is now reason, at first was but desire.] (CLMET3: Bulwer-Lytton, Eugene Aram; C19)
- (3) Swales käyttää termiä *apprentice* (harjoittelija, aloittelija) genreä vasta opettelevista, ja nämä ovatkin kurssituksen ja oppaiden varsinainen kohderyhmä. (Solin 2006, 81)
- (4) Englantilaispohjaiset kreolit hyödyntävät passiivin muodostuksessa myös englannin (leksikaalista) *get*-passiivia, vrt. San Andrésin kreolin passiivirakenteet *Da hous peint ogly.* 'tuo – talo–maalata – ruma = Tuo talo on maalattu rumaksi.', *Ihn get biit op.* 'Hänet hakattiin.', engl. 'He got beaten up.' (Bartens 2009, 66)
- (5) The consciousness of this danger has led to the adoption of the modified maxim, *Festina lente*, Hasten, but with steps deliberate and cautious. (CLMET3: Godwin, *Thoughts on Man*; C19)

Etenkin kaunokirjallisissa teksteissä, mutta myös muuten, käännös voidaan myös upottaa tekstiin, sanoa sama asia kaksi kertaa (esimerkki 5). Käännös voi olla hyvinkin vapaa, mutta sisältää silti riittävästi tukea vieraskielisen ilmauksen ymmärtämiseksi. Tätä strategiaa esittelee myös Obioma (2016), joka näkee tekstinsisäisen kääntämisen yhtenä strategiana antaa lukijalle lisää tietoa kuvatusta asiasta tai tilanteesta:

Suppose the African author wants to write about the *molue*, the iconic Lagos bus, and simply refers to it mid-sentence. He might praise himself, or be praised by defenders of this kind of politicised provincialism, for having been brave or authentic. But what does a reader see? Just a bus. There is no doubt that a reader who lives in Lagos might be at an advantage. But if a writer describes it as "a beat-up squeaking yellow-painted bus with a constant metallic rattle", everyone, including the Lagos reader, will have a clear image of such a bus, as it has been rendered in vivid detail. All readers – Ibekwe in Lagos, Ataman in Kayseri, Lars in

Bremen, Abhinav in Assam, or Jane in Ann Arbor — will see and hear this bus and capture it in their minds. I'm not convinced that this can be achieved by merely using the word "molue". (Obioma 2016.)

Obioman mukaan kirjoittaja, joka lisää käyttämänsä – lukijalle mahdollisesti vieraan – sanan yhteyteen selityksen, elävöittää tekstiä lukijalle tämän taustasta riippumatta. Kun *molue* kuvataan kolhiintuneeksi, kirskuvaksi keltaiseksi bussiksi, joka rämisee koko ajan, lukijalle syntyy selkeämpi mielikuva siitä, mitä kirjailija tarkoittaa, äänineen päivineen. Hänen mukaansa tekstinsisäinen kääntäminen voi siis toimia kaunokirjallisenä keinona, tapana lisätä tekstiin osuvuutta ja rikkautta.

Aina tekstinsisäistä kääntämistä ei pidetä välttämättömänä. Monet vähemmistökieliä ja -kulttuureita edustavat kirjailijat käyttävät omaa kotikieltään tai perintökieltään tuodakseen kuuluville oman äänensä kaikkine kielellisine resursseineen. (Gröndahl 2009, 184; Eriksson & Haapamäki 2011, 49–50.) Tällaisissa yhteyksissä ”suuren yleisön” ei välttämättä ajatellakaan ymmärtävän tekstiä kaikkine sävyineen ja merkityksineen. Tärkein lukijakunta voi olla oma kieliyhteisö, jolla on kirjoittajan jakamat kielelliset resurssit. Teos voi olla täysin erilainen eri lukijoille, mutta kuitenkin kaunokirjallisenä teoksena antoisa (Eriksson & Haapamäki 2011, 51).

Kääntäjä voi myös käyttää tekstinsisäistä kääntämistä apukeinona säilyttäessään lähtötekstin monikielisyden. Kääntäjälläkin on monia eri vaihtoehtoja. Jos kirjailija itse on sisällyttänyt tekstiinsä tekstinsisäiset käännökset, kääntäjä usein seuraa kirjailijan strategiaa ja sisällyttää vastaavat käännökset myös omaan tekstiinsä (ks. esim. Palm 2018, 81). Jos kääntäjä katsoo tulokulttuurin lukijan tarvitsevan tukea tekstin monikielisten käytänteiden ymmärtämiseen, hän voi itse lisätä tekstinsisäistä kääntämistä, vaikka sitä ei lähtötekstissä olisikaan. Tällöin käytetään usein typografisia keinoja osoittamaan, että sama asia on sanottu kahdesti, vain eri kielillä. Keinona voi olla esimerkiksi kursivointi, ja se voi kohdistua joko vieraskieliseen tekstiin tai tekstinsisäiseen käännökseen. (Ks. esim. Tiittula & Nuolijärvi 2013, 356–358; Nurmi 2016, 19.)

Tekstinsisäisestä kääntämisestä on käytetty useita eri termejä. Mm. Gumperz (1982) esitti termin reiteraatio kuvatakseen ilmiötä puhutussa kielessä. Harjunpää ja Mäkilähde (2016) esittävät, että termi sopii myös kirjoitetun kielen analyysiin. Talib (2002) käyttää sanaa *cushioning* (pehmenys) puhuessaan ilmiöstä jälkikoloniaalisessa kirjallisuudessa ja Skaffari (2016) kuvaa keskiaikaisten tekstien yhteydessä ilmiötä nimellä *vernacular support* (kansankielinen tuki). Itse käytän kuitenkin termiä tekstinsisäinen kääntäminen (*intratextual translation*), koska siitä puuttuvat muiden termien

yhteydet puhutun kielen ilmiöihin (erityisesti Gumperzin termi), kielten välisiin arvosuhteisiin (Skaffari) ja kääntämisen funktioon (Talib). Myös Meylaerts (2010, 227) puhuu tekstin sisässä tapahtuvasta kääntämisestä (*in-text translation*).²

6. Tapaustutkimus: *Tristram Shandy* -romaani ja sen suomennos

Yksi runsaasti monikielisyyttä teksteissään viljelevä kirjailija on Laurence Sterne (Nurmi ja muut 2018; Tyrkkö, Nurmi & Tuominen 2017; Tyrkkö & Nurmi 2017). Sternin tunnetuin teos on postmoderniksikin kutsuttu romaani *The Life and Opinions of Tristram Shandy, Gentleman*, joka julkaistiin vuosina 1759–1767 (Anderson 1980, viii). Romaani koostuu yhdeksästä kirjasta, joissa on puolestaan vaihteleva määrä hyvinkin lyhyitä lukuja. Kirja leikittelee kaikenlaisilla konventioilla, ja siinä on esimerkiksi mustia sivuja, kirjainlajien vaihtelua, kursiiivin ja lihavoinnin käyttöä ja muita typografisia kokeiluja ja kirjallisena keinona lukijan suoraa puhuttelua (6).

- (6) How could you, Madam, be so inattentive in reading the last chapter? I told you in it, *That my mother was not a papist*. (TS, s. 40)³

Kuinka te saatoitte, hyvä rouva, lukea edellisen luvun niin huolimattomasti? Minähän kerroin siinä teille *että äitini ei ollut paavinuskoinen*. (TS, s. 60)

Kersti Juva on suomentanut romaanin vuonna 1998 eli yli kaksisataa vuotta alkuteoksen ilmestymisen jälkeen. Käännettäessä ei siis ole muuttunut vain teoksen kulttuurinen ja kielellinen konteksti Britanniasta Suomeen ja englannin kielestä suomen kieleen vaan myös ajallinen konteksti valistusajan huipulta 1900-luvun loppuvuosiin. Monet lukijoita koskevat oletukset, jotka voi tulkita Sternin tekstistä, ovat myös muuttuneet. 1700-luvun Britanniassa lukutaito ei edelleenkään ollut

² Valmistelen yhdessä Janne Skaffarin kanssa artikkelia, jossa pohdimme tarkemmin näiden termien keskinäisiä suhteita ja käyttökohteita.

³ Viittauksissa *Tristram Shandy* -romaanin englanninkielisten esimerkkien sivunumerot viittaavat käytettyyn englanninkieliseen laitokseen ja suomenkielisten esimerkkien sivunumerot käytettyyn suomennettuun laitokseen.

koko väestön ulottuvilla ja kirjojen hinta muodosti esteen köyhemmän väestön lukuharrastukselle. Sen sijaan eri puolilla Eurooppaa niin yläluokka kuin nouseva keskiluokkakin luki yhä enemmän paitsi hyödyn myös hovin ja mielenkiinnon vuoksi (Mäkinen 2013, 129). Sterne saattoi tehdä tiettyjä oletuksia lukijakunnastaan ja heidän kielitaidostaan. Herrasmiesten koulutukseen kuuluivat edelleen klassiset kielet eli latina ja kreikka, ja yläluokan yhteinen kieli kautta Euroopan oli ranska. Naisten kielitaito oli usein rajallisempi, mutta ainakin Englannin yläluokkaiset naiset osasivat usein vähintään ranskaa ja mahdollisesti myös muita eurooppalaisia kieliä (Nurmi & Pahta 2012).

Suomennoksen lukijat 1900-luvun lopun Suomessa ovat hyvin erilaisia kuin Sternien lähtöteoksen lukijat. Luku- ja kirjoitustaito kattaa lähes koko väestön, ja kirjastojen palvelut ovat ilmaiseksi saatavilla jokaisessa kunnassa. Lukijoilla ei siis ole samanlaisia sosiaaliseen asemaan ja varallisuuteen liittyviä esteitä saada tämä kirja ulottuvilleen. Kielitaito on kuitenkin hyvin erilaista. Latinaa ei opeteta kovinkaan monessa koulussa nyky-Suomessa, ja esimerkiksi ylioppilaskirjoituksissa keväällä 2019 vain 32 kokelasta oli ilmoittautunut suorittamaan pitkän tai lyhyen latinan kokeen (Ylioppilastutkintolautakunta). Ranskaa osaa hieman useampi, mutta jos käytämme samaa vertailukohtaa, pitkän tai lyhyen ranskan ilmoittautuneita keväällä 2019 oli yhteensä 938 kokelasta (Ylioppilastutkintolautakunta). Englanti on nyky-Suomessa yleisimmin osattu vieras kieli, mutta englannista suomennetussa romaanissa tietenkin kaikki englanninkielinen teksti on suomennettu. Esimerkiksi ruotsista suomennettaessa romaaniin mahdollisesti sisältyvät englanninkieliset katkelmat olisi hyvin perusteltua jättää englanniksi ilman tekstinsäisiä käännoksiä.

Tämän artikkelin kannalta mielenkiintoista on romaanissa esiintyvä monikielisyys. Olen käynyt läpi romaanin ensimmäisen kirjan, joka koostuu 25 luvusta ja kattaa 57 sivua lähtöteoksessa (Sterne 1980) ja 66 sivua suomennoksessa (Sterne 1998). Tarkoituksena on kuvata toisaalta romaanin monikielisyyttä ja kirjailijan keinoja sisällyttää monikieliset käytänteet tekstiinsä ja toisaalta suomentajan strategioita sekä monikielisten elementtien kääntämisessä että niiden mahdollisessa tukemisessa suomenkieliselle lukijalle. Lähtöteoksen tutkitusta osuudesta löytyi yhteensä 33 sanaa tai katkelmaa, jotka olivat muuta kieltä kuin englantia. Kielinä olivat italia, kreikka, latina ja ranska. Kielistä yleisin oli latina (18 esiintymää), toiseksi yleisin ranska (9 esiintymää) ja kolmantena kreikka (4 esiintymää, näistä kolme kirjoitettu kreikkalaisin aakkosin ja yksi latinalaisin). Italiaa lähtöteoksessa esiintyi vain kerran.

Kuinka sitten suomentaja oli suhtautunut näihin vieraskielisiin elementteihin? Vain kolme katkelmista oli käännetty suomeksi ilman vihjettä lähtötekstin latinan- tai ranskankielisestä osasta. Näistä kaksi latinankielistä fraasia, *vice versâ* ja *Te Deum*, edustaa lainautumisen ja koodinvaihdon

raja-aluetta. Englannin kielen historiaa laajasti kartoittava *Oxford English Dictionary* (OED) esittää edellisestä ensimmäisen esimerkin vuodelta 1601 (s.v. *vice versa*) ja jälkimmäisestä muinaisenglannin ajalta (s.v. *Te Deum*). Juva on suomentanut edellisen täsmällisellä vastineella *päinvastoin* ja jälkimmäisen käyttäen termiä *voittolaulu*, joka vastaa hyvin tekstin merkitystä tässä kohdassa.

(7) and enabled her to dispute the affair with my father with so equal an advantage, – that both sides sung *Te Deum*. (TS s. 35)

joka teki hänelle mahdolliseksi kiistellä aiheesta isäni kanssa niin tasavertaisesti, – että kumpikin puoli lopulta viritti voitonlaulun. (TS s. 53)

Englanninkielisen laitoksen toimittaja Howard Anderson huomauttaa tekstikatkelmaan liittyvässä alaviitteessä, että *Te Deum* -virttä lauletaan usein sotien ja taistelujen päätyttyä ja nimenomaan ylistysvirtenä. Juva onkin kääntänyt ilmauksen merkityksen eikä vain sanoja. Tässä tapauksessa ei liene lukijalle tärkeää viitata suomalaisille vähemmän tuttuun virteen, vaan kertoa, miten romaanissa kuvattu tilanne päättyi.

Kolmas suoraan suomennettu ilmaus, ranskankielinen *poudré d'or*, on osa monisanaista loimen kuvausta, jossa ranskankielinen osa toi varmaankin lähtötekstin lukijoille assosiaatioita yläluokkaan ja sen ranskankieliseen elämäntapaan, jota usein kritisoiinkin (ks. esim. Nurmi & Pahta 2012). Suomeksi yläluokkaisuudeksi varmasti riittää, että kerrotaan loimea koristavan ”pitkät kullalla silatut silkkihapsut” (TS s. 26).

Huomionarvoista on kuitenkin se, että näitä kolmea poikkeusta lukuun ottamatta Juva on päätenyt säilyttämään suomennoksessaan kaikki muut vieraskieliset ilmaukset. Jotkin ilmauksista lienevät suomenkielisellekin lukijalle tuttuja. Niinpä alun perin italiankielinen musiikkitermi *piano* (’hiljaa’) esiintyy suomeksi samassa merkityksessä ja löytyy esimerkiksi *Kielitoimiston sanakirjasta*. Sitä voidaan hyvin nyky-Suomen kontekstissa pitää lainasanana, mutta Sternin elinaikana musiikkitermit olivat vasta lainautumassa Englantiin. *Piano*-sanin ensimmäinen esiintymä tässä merkityksessä on vuodelta 1683 säveltäjä Purcellin nuoteissa (OED s.v. *piano*).

Kirjan varsinaisen tekstin aloittaa kreikankielinen lainaus stoalaisen filosofi Epiktetoksen *Ojennusnuora*-teoksesta: Ταράσσει τούς Ανθρώπους ού τά Πράγματα, Ἀλλά τά περί των Πραγμάτων Δόγματα (TS s. 1). Sterne on tarjonnut tämän lukijalleen ilman minkäänlaista apua, mutta Juva on paitsi säilyttänyt lähtötekstin kreikan myös lisännyt siihen suomennoksen. Epiktetoksen *Ojennusnuora* on suomennettu 1919, ja K. Jaakkolan suomennoksessa katkelma on käännetty ”Ihmisiä ei tee levottomaksi niin paljon itse asiat kuin heidän ajatuksensa asioista”. Juvan suomennos on sujuvampi: ”Ihmisiä piinaavat mielipiteet asioista, eivät asiat sinänsä”. Tekstissä esiintyvät muut kreikankieliset ilmaukset ovat yhden sanan mittaisia. Sterne tarjoaa lukijalleen kreikkalaisin kirjaimin sanat θεοδίδακτος (TS s. 37) ja Ακμη (TS s. 46), ja Juva suomentaa ne kreikankieliset sanat säilyttäen, mutta tarjoaa samalla lukijalle myös suomennoksen (”θεοδίδακτος, Jumalan opettama” (TS s. 56); ”kivunneet kohti sitä täydellisyytensä Ακμη eli huippua” (TS s. 67)). Sterne käyttää myös kahta latinalaisille kirjaimille translitteroitua retorista termiä (TS s. 40), jotka Juva säilyttää, mutta ei selitä (TS s. 58). Näissä kreikankielisissä kohdissa Juva käyttää kolmea erilaista keinoa liittämään tekstinsisäiset käännökset lähtötekstin oheen. Kirjan aloittavan sitaatin suomennos on lähtökielisen tekstin alla omalla rivillään. Kreikankielinen teksti on kursivoitu, suomenkielistä ei. Kahdessa muussa kohdassa Juva käyttää toisaalta pilkkua ja toisaalta *eli*-sanaa, joka kommunikoi ehkä pilkkuakin selkeämmin, että tässä on kyseessä tekstinsisäinen käänнос.

Yleisin Sternen tekstissä esiintyvä sivistyskieli on latina. Tutkitussa kirjan osuudessa latinankieliset katkelmat ovat vain 2–6 sanaa pitkiä, mutta myöhemmin kirjassa Sterne käyttää jopa satojen sanojen mittaisia katkelmia. Dembeckin (2017b, 200) mukaan kirjan pisin latinankielinen sitaatti on katolinen kirkonkirouksen julistus, joka on 531 sanaa pitkä, mutta tekstissä on myöhemmin myös 616 sanan mittainen latinankielinen tarina.⁴ Tässä tutkimuksessa tarkasteltavassa kirjan osassa latinalaiset fraasit ovat lukijalle valmiiksi tuttuja, usein esiintyviä sanontoja. Yksi merkittävä joukko ovat klassisen logiikan termit, kuten *argumentum ad hominem* tai *argumentum ad crumenam*. Näiden lisäksi Sterne on kehittänyt omia ”termejä” kuten ”Argumentum Tripodium” ja ”Argumentum Fistulatorium” (TS s. 51). Tämä on tyypillistä Sternen leikittelyä kielellä: henkilöön käyvän ja kukkaroon vetoavan argumentoinnin rinnalle hän kehitti ”kolmannen jalan argumentin” ja ”pilliargumentin” (TS s. 72), jotka asiaa tuntemattomalle saattavat vaikuttaa vakavasti otettavilta, mutta logiikan argumentit ja latinan osaaville ovat huvittavia. Sterne listaa kaikkiaan yhdeksän erilaista latinankielistä termiä selittämättä yhtäkään englanniksi, ja Juva on säilyttänyt kaikissa

⁴ Nämä sanamäärät perustuvat CLMET-korpuksen tekstiversioon (ks. esim. Nurmi ja muut 2018).

tapauksissa latinankielisen ilmauksen ja lisännyt rinnalle suomennoksen. Sterne ei itse asiassa tarjoa juuri mitään englanninkielisiä selityksiä käyttämilleen latinankielisille ilmauksille.

Kielellistä leikittelyä osoittaa myös esimerkiksi Horatius-sitaatti ”tracing every thing in it, as Horace says, ab Ovo”, joka todennäköisesti vinoilee sille, että Horatius on hyvin yleinen lähde latinankielisille sitaateille 1700-luvulla kirjoitetuissa englanninkielisissä teksteissä (Tyrkkö & Nurmi 2017), ja Dembeckin (2017b, 201) mukaan myös lainatuin kirjoittaja saksankielisessä kirjallisuudessa esiintyvissä motoissa 1700-luvulla. Horatiuksen tekstejä käytettiin yleisesti kouluissa latinan opetuksessa, ja siksi jokainen, joka oli latinaa vähänkin opiskellut, osasi todennäköisesti siteerata häntä. Sterne esittää hyvin lyhyen sitaatin kuin mikäkin rajallisilla taidoillaan pöyhkeilijä, vaikka itse osaakin latinaa erittäin hyvin. Tämä on osa hänen humoristista kielellä leikittelyään.

Vain yhdessä kohdassa tekstiä Sterne selittää käyttämäänsä latinankielistä ilmausta. Sekin on hyvin tuttu lentävä lause ja monen latinaa vähänkin opiskelleen tuntema: ”*De gustibus non est disputandum*; — that is, there is no disputing against HOBBY-HORSES; and for my part, I seldom do;” (TS s. 8). Sterne leikittelee sanan *hobby-horse* kaksoismerkityksellä: se on toisaalta konkreettinen englantilaisissa kansantansseissa käytetty punottu hevoshahmo (tai keppihevonen), toisaalta henkilölle ominainen päähänpinttymä, jota hän pitää esillä kaikissa mahdollisissa tilanteissa. Sterne jatkaa teemasta myöhemmin (TS s. 11), ja toteaa: ”All which, from the words, *De gustibus non est disputandum*, and whatever else in this book relates to Hobby-Horses, but no more, shall stand dedicated to your Lordship”. Tässä hän leikkii toisella aikansa kirjoituskonventiolla: monimutkaisilla kirjojen alussa esiintyvillä omistuskirjoituksilla ylhäisille henkilöille, joiden rahallista suosiota kirjoittaja on joko nauttinut tai toivoo saavansa nauttia. Juva ujuttaa suomennokseensa alluusion tuttuun ”makuasioista ei pidä kiistellä” -versioon latinankielisestä sanonnasta, ja käyttää *hobby-horse*-sanasta vastinetta *keppihevonen*: ”*De gustibus non est disputandum*; — eli KEPPIHEVOSISTA ei pidä kiistellä; ja minä puolestani harvoin kiistelenkään;” (TS s. 21). Keppihevonenhan on suomeksikin tuttu merkityksessä ’jonkun alituinen puheenaihe, lempiajatus’ (*Kielitoimiston sanakirja*, s.v. *keppihevonen*).

Ranskaa Sterne käyttää kymmenessä kohdassa. Jo mainitun *poudré d’or* -kohdan lisäksi esiintyy useita lukijakunnalle todennäköisesti hyvin tuttuja sanontoja ja fraaseja, kuten *tout ensemble* ’kokonaisuus’, *gaité de cœur* ’sydämen ilo’ tai *bon mot* ’nokkela sanonta’. Aivan kuten muitakaan kieliä Sterne ei selitä näitä lukijalleen millään tavalla, vaan olettaa, että nämä ovat ymmärrettäviä ilmauksia. Juva säilyttää ranskankieliset ilmaukset suomennoksessaan ja lisää yleensä niiden

rinnalle suomennokset: ”ja kruunaavat kokonaisuuden; – minkä lisäksi *tout ensemble* henkii omaperäisyyttä” (TS s. 24), ”sellainen elämä ja touhu ja *gaité de coeur*, sydämen ilo, hänestä uhoisi” (TS s. 32). Joskus suoraa suomennosta ei ole tarjolla, mutta kontekstissa on kuitenkin suomenkielisiä synonyymejä, jotka todennäköisesti tukevat lukijan ymmärrystä tekstistä: ”monesta hänen huomautuksestaan usein tuli jonkinlainen *bon mot*, tai sitä elävöitettiin jollakin vitsillä tai kokkapuheella” (TS s. 33).

Näiden ranskankielisten lyhyiden fraasien lisäksi mukana on yksi pidempi katkelma. Se on fiktiivinen muistio, jonka katkaisee englanninkielinen väliotsikko ja latinankielinen katkelma (29 sanaa). Kokonaisuudessaan tässä muistiossa on 761 sanaa ja se on yhteensä lähes kaksi sivua. Vaikka käytetty ranska on tässä katkelmassa varsin vaikeaakin, Sterne ei kuitenkaan tarjoa lukijalle minkäänlaista tekstinsisäistä käännoästä, vaan olettaa, että lukija joko ymmärtää tai menee eteenpäin kohti kirjan seuraavaa näennäisesti mihinkään johtamatonta sivupolkua. Juva säilyttää suomennoksessaan taas ranskankielisen osuuden kokonaisuudessaan ja lisää sen perään suomennoksen. Näin muistio saa tilaa suomennoksesta peräti neljä sivua. Suomennosstrategia tarjoaa lukijalle mahdollisuuden lukea ranskankielinen teksti, harpata suoraan tekstinsisäiseen käännoöseen ranskankielisen katkelman perässä tai lukea molemmat. Lukija voi toki myös, kuten lähtötekstinkin lukija, päättää jättää tämän sivupolun seuraamatta ja siirtyä eteenpäin.

- (8) *Memoire présenté à Messieurs les Docteurs de Sorbonne / Un Chirurgien Accoucheur, represente à Messieurs les Docteurs de Sorbonne, qu'il y a des cas, quoique très rares, où une mere ne sçauroit accoucher, & même où l'enfant est tellement renfermé dans le sein de sa mere, qu'il ne fait paroître aucune partie de son corps, ce qui seront un cas, suivant les Rituels, de lui conférer, du moins sous condition, le baptême. Le Chirurgien, qui consulte, prétend, par le moyen d'une petite canulle, de pouvoir baptiser immédiatement l'enfant, sans faire aucun tort à la mere. -- Il demande si ce moyen, qu'il vient de proposer, est permis & légitime, et s'il peut s'en servir das le cas qu'il vient d'exposer.* (TS s. 42)

Sorbonnen tohtoreille esitetty memorandumi / *Eräs obstetriikko ja kirurgi pyrkii osoittamaan Sorbonnen tohtoreille, että on eräitä tapauksia, joskin erittäin harvinaisia, jolloin äiti ei voi synnyttää, tai jolloin lapsi on niin kokonaan äidin kohdun sisässä, että siitä ei näy vähäisintäkään osaa, kuten, riittien mukaan, olisi oltava asian laita kastettaessa, ainakin ehdollisesti. Kirurgi väittää voivansa kastaa lapsen suoraan vahingoittamatta äitiä pienen*

ruiskun avulla. Mutta hän kysyy, onko tämä metodi, jota hän ehdottaa, sallittu ja lainmukainen ja voiko hän soveltaa sitä senkaltaisessa tapauksessa, jonka hän on kuvannut.

(TS s. 61)

Kuvatut monikieliset käytänteet toisaalta Sternen romaanissa ja toisaalta Juvan suomennoksessa osoittavat hyvin, kuinka kirjoittajan ja kääntäjän strategiat ottavat huomioon kirjoitus- ja käännöskontekstin. Sterne kirjoittaa kaltaiselleen lukijalle, jolla on varsin sujuva kielitaito niin ranskassa, latinassa kuin mahdollisesti kreikkassakin. Hän ei tarjoa tekstinsisäisiä käännöksiä kuin silloin, kun niitä on mahdollista käyttää vitsailuun. Kuten Juva suomentajan esipuheessaan toteaa: ”Kommunikaation hankaluudet ovat eräs kirjan keskeinen teema. Ihmiset puhuvat toistensa ohi, ymmärtävät väärin toistensa tarkoitukset” (Juva 1998, 8). Sternen strategia kirjoittajana olla tarjoamatta selityksiä pitkille vieraskielisille katkelmille sopii siis hyvin tähän teemaan: myös kirjoittajan ja lukijan kommunikaatio voi olla hankalaa. Lisäksi Juva toteaa, että hän on pyrkinyt samaan tavoitteeseen kuin hänen nähdäkseen kirjailija itse, eli naurattamiseen. Monikielisten vitsien avaaminen tekstinsisäisillä käännöksillä palvelee hyvin tätä tarkoitusta.

Vieraskieliset lainaukset Juva sanoo suomentaneensa englantilaisten laitosten alaviitteiden pohjalta (Juva 1998, 9). Nämä alaviitteet ovat nimenomaan laitosten toimittajien kuten Andersonin (1980) tuottamia, eikä niitä esiinny lähtötekstissä. Tämä kertoo siitä, että myös englanninkieliselle nykylukijalle tekstinsisäiset käännökset ovat tarpeen. Yhteiskunta ja koulutus ovat muuttuneet, ja vaikka ranskaa usein brittikouluissa opetetaan, ei ole ollenkaan sanottua, että lukija jaksaisi pähkäillä pitkien ja monimutkaisten katkelmien kanssa yksin. Latinan opetus on myös vähentynyt. Vaikka kieltä vielä opetetaan joissain kouluissa (ARLT), ei sillä ole enää ollenkaan samaa asemaa kuin Sternen lukijakunnan säätyläisherrojen keskuudessa. Koska kirjailijan tekstiin itseensä ei kuitenkaan lähtökielellä haluta koskea, tekstinsisäiset käännökset ovat päätyneet alaviitteisiin, toisin kuin suomennoksessa.

7. Lopuksi

Kirjoitettujen tekstien monikielisyys on monisyinen ilmiö, jossa kohtaavat kirjoittajan kielelliset resurssit ja lukijakunnan kielitaito ja toiveet. Monikieliset strategiat voivat liittyä kirjoittajan etnisen tai ammatillisen identiteetin rakentamiseen, ja niillä voidaan houkutella lukijoita tai pyrkiä sulkemaan heitä tekstin ulkopuolelle. Kun monikielisiä tekstejä käännetään, kääntäjä joutuu ratkaisemaan suhtautumisensa monikielisyteen. Säilyttääkö tekstin moninaisuus, vai kotouttaako kaikki kohdetekstin lukijalle? Sekä kirjoittaja että kääntäjä voivat käyttää monikielisten katkelmien ymmärtämistä tukevia keinoja, joista tärkein on tekstinsisäinen kääntäminen.

Monikielisyys kirjallisissa teksteissä liittyy monin tavoin valtaan: kuka osaa mitään kieltä, millä kielillä tekstejä julkaistaan, mitä kieliä on mahdollista opetella kouluissa. Erityisesti vähemmistökirjailijoille mahdollisuus julkaista tekstejä, jotka on kirjoitettu joko heidän omalla kielellään tai heidän oman kieliyhteisönsä monikielisiä käytänteitä noudattaen, on tärkeää. Monikieliset käytänteet teksteissä voivat tuoda tekstejä keskiöön, kun käytetään valtaan liittyviä sivistyskieliä, olivat ne sitten englantia tai latinaa. Ne voivat myös viedä tekstejä periferiaan, jossa niitä voivat tai haluavat lukea vain harvat. Kun monikielisyys on kuitenkin monen kirjoittajan ja lukijan – ja kaikkien kääntäjien – arkea, suhtautuminen esimerkiksi kaunokirjallisuuden monikielisiin käytänteisiin saattaa olla muuttumassa. Myös erilaisten apuvälineiden kuten sanakirjojen ja verkkolähteiden saatavuus saattaa lisätä lukijoiden halukkuutta lähestyä monikielisiä tekstejä. On myös muistettava, että oli teksti kirjoitettu millä kielellä tahansa tai minkä kielten yhdistelmällä tahansa, emme aina ymmärrä tekstejä täydellisesti. Äidinkielisissämmekin teksteissä törmäämme esimerkiksi ammattijargoniin tai murrenastoon, joka ei ole meille tuttua. Ehkä siis monikielisten tekstien kohtaaminen vaatii vain samanlaista uteliaisuutta tutustua itselle vieraaseen kuin monet kohtaamiset ihmisten kanssa yleensäkin.

Lähteet

Achebe, Chinua. 1958. *Things fall apart*. London: Heinemann.

Achebe, Chinua. 2014. *Kaikki hajoaa*. Suomentanut Heikki Salojärvi (alkup. 1958). Helsinki: Basam Books.

Anderson, Howard. 1980. Preface. Julkaisussa: Anderson, Howard (toim.) Laurence Sterne *Tristram Shandy. An Authoritative Text, The Author on The Novel, Criticism*. New York: Norton, vii–ix.

ARLT = The Association for Latin Teaching. Classics Departments [verkkoaineisto]. [viitattu 5.1.2018]. Saatavissa: <http://www.arlt.co.uk/counties.html>.

Ashcroft, Bill, Griffiths, Gareth & Tiffin, Helen. 2002. *The Empire writes back: Theory and practice in postcolonial literatures*. London: Routledge.

Bartens, Angela. 2009. Kreolikielistä. Julkaisussa: Kalliokoski, Jyrki, Kotilainen, Lari & Pahta, Päivi (toim.) *Kielet kohtaavat*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 50–74.

Brabazon, James. 1981. *Dorothy L. Sayers. A biography*. New York: Avon Books.

Chesterman, Andrew. 2016. *The memes of translation*. Amsterdam: John Benjamins.

CLMET3 = Corpus of Late Modern English Texts 3.0 [verkkoaineisto]. [viitattu 29.5.2019]. Saatavissa: <https://perswww.kuleuven.be/~u0044428/>.

Dembeck, Till. 2017a. Sprachwechsel/Sprachmischung. Julkaisussa: Dembeck, Till & Parr, Rolf (toim.) *Literatur und Mehrsprachigkeit: Ein Handbuch*. Tübingen: Narr, Francke Attempto, 125–166.

Dembeck, Till. 2017b. Till Zitat und Anderssprachigkeit. Julkaisussa: Dembeck, Till & Parr, Rolf (toim.) *Literatur und Mehrsprachigkeit: Ein Handbuch*. Tübingen: Narr, Francke Attempto, 193–220.

Dembeck, Till & Parr, Rolf. 2017. Mehrsprachige Literatur. Zur Einleitung. Julkaisussa: Dembeck, Till & Parr, Rolf (toim.) *Literatur und Mehrsprachigkeit: Ein Handbuch*. Tübingen: Narr, Francke Attempto, 9–14.

Enell-Nilsson, Mona & Hjort, Minna. 2013. ”Fuck sådant.” *Snabba cash* –romaanin monikielisistä voima- ja hakkumasanoista sekä niiden suomen-, saksan- ja englanninkielisistä käännöksistä [verkkoaineisto]. [viitattu 29.5.2019]. *MikaEL – Kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumin verkkojulkaisu* 7, 95–110. Saatavissa: <https://www.sktl.fi/liitto/seminaarit/mikael-verkkojulkaisu/arkisto-archive/vol-7-2013/>.

- Eriksson, Harriet & Haapamäki, Saara. 2011. Att analysera litterär flerspråkighet. Julkaisussa: Niemi, Sinikka & Söderholm, Pirjo (toim.) *Svenskan i Finland 12*. Joensuu: University of Eastern Finland, 43–52.
- Franco Arcia, Ulises. 2012. Translating multilingual texts: The case of “Strictly profesional” in *Killing Me Softly. Morir Amando* by Francisco Ibáñez-Carrasco. *Mutatis Mutandis* 5:1, 65–85.
- Grutman, Rainer. 2006. Refraction and recognition. Literary multilingualism in translation. *Target* 18:1, 17–47.
- Gröndahl, Satu. 2009. Multicultural or multilingual literature. A Swedish dilemma? Julkaisussa: D’haen, Theo & Goerlandt, Iannis (toim.) *Literature for Europe?* Amsterdam: Rodopi, 173–195.
- Gumperz, John J. 1982. *Discourse strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Harjunpää, Katariina & Mäkilähde, Alekski. 2016. Reiteration: at the intersection of code-switching and translation. *Multilingua* 35:2, 163–201.
- Holmes, Janet. 1997. Maori and Pakeha English: Some New Zealand social dialect data. *Language in Society* 26, 65–101.
- Hurskainen, Arvi. 1989. *Suahilin peruskurssi*. Helsinki: Gaudeamus.
- Jonsson, Carla. 2005. *Code-switching in Chicano theater: Power, identity and style in three plays by Cherríe Moraga* [verkkoaineisto]. [viitattu 18.1.2015]. Umeå University dissertation, Umeå. Saatavissa: <http://umu.diva-portal.org/smash/get/diva2:143615/FULLTEXT01>.
- Juva, Kersti. 1998. Suomentajan esipuhe. Julkaisussa: Laurence Sterne *Tristram Shandy*. *Elämä ja mielipiteet*. Helsinki: WSOY, 5–9.
- Kauhanen, Irina. 2009. Diglossia ja koodinvaihto arabian kielessä. Julkaisussa: Kalliokoski, Jyrki, Kotilainen, Lari & Pahta, Päivi (toim.) *Kielet kohtaavat*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 50–74.
- Kielitoimiston sanakirja*. 2017. [verkkoaineisto]. [viitattu 29.5.2019]. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. Saatavissa: www.kielitoimistonsanakirja.fi.

- Koch, P. & Oesterreicher, W. 1985. Sprache der Nähe – Sprache der Distanz. Mündlichkeit und Schriftlichkeit im Spannungsfeld von Sprachtheorie und Sprachgeschichte. *Romanistischer Jahrbuch* 36, 15–43.
- Kohnen, Thomas. 2017. English commonplace books as multilingual receiver corpora. Julkaisussa: Nurmi, Arja, Rütten, Tanja & Pahta, Päivi (toim.) *Challenging the myth of monolingual corpora*. Leiden: Brill, 127–152.
- Ladouceur, Louise. 2006. Write to speak. Accents et alternances de codes dans les textes dramatiques écrits et traduits au Canada. *Target* 18:1, 49–68.
- Lindstedt, Jouko. 2009. Balkanin kieliliitto. Julkaisussa: Kalliokoski, Jyrki, Kotilainen, Lari & Pahta, Päivi (toim.) *Kielet kohtaavat*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 75–95.
- Meylaerts, Reine. 2010. Multilingualism and translation. Julkaisussa: van Doorslaer, Luc & Gambier, Yves (toim.) *Handbook of translation studies*. Amsterdam: John Benjamins, 227–230.
- Montes-Alcalá, Cecilia. 2015. Code-switching in US Latino literature: The role of biculturalism. *Language and Literature* 24:3, 264–281.
- Mullen, Alex. 2015. ‘In both our languages’: Greek–Latin code-switching in Roman literature. *Language and Literature* 24:3, 213–232.
- Müller, Katharina B. 2015. Code-switching in Italo-Brasilian literature from Rio Grande do Sul and São Paulo: A sociolinguistic analysis of the forms and functions of literary code-switching. *Language and Literature* 24:3, 249–263.
- Mäkilähde, Aleks. 2018. Approaching the functions of historical code-switching: The case of solidarity. Julkaisussa: Pahta, Päivi, Skaffari, Janne & Wright, Laura (toim.) *Multilingual practices in language history: New perspectives*. Berlin: De Gruyter, 299–318.
- Mäkinen, Ilkka. 2013. Why people read: Jean-Jacques Rousseau on the love of reading. Julkaisussa: Gustafsson, Dorrit & Linnovaara, Kristina (toim.) *Essays on libraries, cultural heritage and freedom of information*. Helsinki: National Library of Finland, 127–136.
- Nurmi Arja. 2013. Monikielisen tekstin kääntämisen strategiat: tapaustutkimus. [verkkoaineisto]. [viitattu 29.5.2019]. *MikaEL – Kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumin*

verkkojulkaisu 7, 111–123. Saatavissa: <https://www.sktl.fi/liitto/seminaarit/mikael-verkkojulkaisu/arkisto-archive/vol-7-2013/>.

Nurmi, Arja. 2016. Minority voices in literary fiction: A case study of translating multilingual practices. *Multilingua* 35:2, 227–249.

Nurmi, Arja & Pahta, Päivi. 2004. Social stratification and patterns of code-switching in early English letters. *Multilingua* 23:4, 417–456.

Nurmi, Arja & Pahta, Päivi 2010. Preacher, scholar, brother, friend: Code-switching and social roles in the writings of Thomas Twining. Julkaisussa: Pahta, Päivi, Nevala, Minna, Nurmi, Arja & Palander-Collin, Minna (toim.) *Social roles and language practices in Late Modern English*. [Pragmatics and Beyond NS 195.] Amsterdam: Benjamins, 135–162.

Nurmi, Arja & Pahta, Päivi 2012. Multilingual practices in women's English correspondence 1400–1800. Julkaisussa: Sebba, Mark, Mahootian, Shahrzad & Jonsson, Carla (toim.) *Language mixing and code-switching in writing: approaches to mixed-language written discourse*. New York: Routledge, 44–67.

Nurmi, Arja, Tyrkkö, Jukka, Pahta, Päivi & Petäjaniemi, Anna (2018) The social and textual embedding of multilingual practices in Late Modern English: A corpus-based analysis. Julkaisussa: Pahta, Päivi, Skaffari, Janne & Wright, Laura (toim.) *Multilingual practices in language history: New perspectives*. Berlin: De Gruyter, 171–198.

Obioma, Chigozie. 2016. Who should I write for – Nigerians, Africans or everyone? *The Guardian* 14.10.2016 [verkkoaineisto]. [viitattu 27.9.2017]. Saatavissa: <https://www.theguardian.com/books/2016/oct/14/how-african-writers-can-bring-local-language-to-life-for-all>.

OED = *Oxford English Dictionary Online* [verkkoaineisto]. [viitattu 29.5.2019]. Saatavissa: <http://www.oed.com/>.

Otheguy, Ricardo, García, Ofelia & Reid, Wallis. 2015. Clarifying translanguaging and deconstructing named languages: A perspective from linguistics. *Applied Linguistics Review* 6:3, 281–307.

Pahta, Päivi. 2004. Code-switching in medieval medical writing. Julkaisussa: Taavitsainen, Irma & Pahta, Päivi (toim.) *Medical and scientific writing in Late Medieval English*. Cambridge: Cambridge University Press, 73–99.

Pahta, Päivi. 2007. On code-switching in Early Modern English medical texts. Julkaisussa: Smit, Ute, Dollinger, Stefan, Hüttner, Julia, Kaltenböck, Gunther & Lutzky, Ursula (toim.) *Tracing English through time*. Vienna: Braumüller, 259–272.

Pahta, Päivi. 2011. Code-switching in Early Modern English medical writing. Julkaisussa: Taavitsainen, Irma & Pahta, Päivi (toim.) *Medical writing in Early Modern England*. Cambridge: Cambridge University Press, 115–134.

Pahta, Päivi & Nurmi, Arja. 2006. Code-switching in the Helsinki Corpus: A thousand years of multilingual practices. Julkaisussa: Ritt, Nikolaus, Schendl, Herbert, Dalton-Puffer, Christiane & Kastovsky, Dieter (toim.) *Medieval English and its heritage: Structure, meaning and mechanisms of change*. Frankfurt: Peter Lang, 203–220.

Pahta, Päivi & Nurmi, Arja. 2007. 'What we do cón amore': Structures of code-switching in eighteenth-century letters. Julkaisussa: Pérez-Guerra, Javier, González-Álvarez, Dolores, Bueno-Alonso, Jorge L. & Rama-Martínez, Esperanza (toim.) *'Of varying language and opposing creed': New insights into Late Modern English*. Bern: Peter Lang, 401–420.

Pahta, Päivi & Nurmi, Arja. 2009. Negotiating interpersonal identities in writing: Code-switching practices in Charles Burney's correspondence. Julkaisussa: Nurmi, Arja, Nevala, Minna & Palander-Collin, Minna (toim.) *The language of daily life in England (1400–1800)*. [Pragmatics and Beyond NS 183.] Amsterdam: Benjamins, 27–52.

Pahta, Päivi & Nurmi, Arja. 2011. Multilingual discourse in the religious domain in medieval and early modern England: A corpus approach to historical research on code-switching. Julkaisussa: Schendl, Herbert & Wright, Laura (toim.) *Code-switching in early English*. [Topics in English Linguistics 76.] Berlin: Mouton de Gruyter, 219–252.

Palm, Saara. 2018. *Monikielisen kaunokirjallisen tekstin kääntäminen*. The Whale Rider uudenseelanninenglannista ja maorista Valasratsastajaksi [verkkoaineisto]. [viitattu 5.3.2019]. Monikielisen viestinnän ja käännöstieteen pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto, Viestintätieteiden tiedekunta. Saatavissa: <http://urn.fi/URN:NBN:fi:uta-201811262914>.

- Pym, Anthony. 2010. *Translation and text transfer. An essay on the principles of intercultural communication*. Tarragona: Intercultural Studies Group.
- Rütten, Tanja. 2017. Multilingual practices in the *Corpus of English Religious Prose*: Annotation and access. Julkaisussa: Nurmi, Arja, Rütten, Tanja & Pahta, Päivi (toim.) *Challenging the myth of monolingual corpora*. Leiden: Brill, 153–171.
- Schendl, Herbert. 2015. Code-switching in Early English Literature. *Language and Literature* 24:3, 233–248.
- Serpell, Namwali. 2017. Glossing Africa. *The New York Review of Books (NYR Daily)* 21.8.2017 [verkkoaineisto]. [viitattu 27.9.2017]. Saatavissa: <http://www.nybooks.com/daily/2017/08/21/glossing-africa/>.
- Skaffari, Janne. 2016. Code-switching and vernacular support: An early Middle English case study. *Multilingua* 35:2, 203–226.
- Solin, Anna. 2006. Genre ja intertekstuaalisuus. Julkaisussa: Mäntynen, Anne, Shore, Susanna & Solin, Anna (toim.) *Genre – Tekstilaji*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 72–95.
- Sterne, Laurence. 1980. *Tristram Shandy. An authoritative text, the author on the novel, criticism*. Toimittanut Howard Anderson. New York: Norton.
- Sterne, Laurence. 1998. *Tristram Shandy. Elämä ja mielipiteet*. Suomentanut Kersti Juva. 2. painos. Suomentajan tarkistama laitos. Helsinki: WSOY.
- Stratford, Madeleine. 2008. Au tour de Babel! Les défis multiples du multilinguisme. *Meta* 53:3, 457–470.
- Suomen Tasavallan ja Kanadan välinen sosiaaliturvasopimus. 6/1988 [verkkoaineisto]. [viitattu 29.5.2019]. Saatavissa: https://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1988/19880006/19880006_2.
- Talib, Ismail S. 2002. *The language of postcolonial literatures. An introduction*. London: Routledge.
- Tiittula, Liisa & Nuolijärvi, Pirkko. 2013. *Puheen illuusio suomenkielisessä kaunokirjallisuudessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Toda, Fernando. 2005. Multilingualism, language contact and translation in Walter Scott's Scottish novels. Julkaisussa: Delabastita, Dirk & Grutman, Rainier (toim.) *Fictionalising translation and multilingualism*. Antwerpen: Linguistica Antverpiensia, 123–138.

Tyrkkö, Jukka & Nurmi, Arja. 2017. Analysing multilingual practices in Late Modern English: Parameter selection and recursive partitioning in focus. Julkaisussa: Hoffmann, Sebastian, Sand, Andrea & Arndt-Lappe, Sabine (toim.) *Exploring recent diachrony: Corpus studies of lexicogrammar and language practices in Late Modern English* [verkkoaineisto]. [viitattu 29.5.2019]. [Studies in Variation, Contacts and Change in English 18.] Helsinki: VARIENG. Saatavissa: http://www.helsinki.fi/varieng/series/volumes/18/tyrkkö_nurmi/.

Tyrkkö, Jukka, Nurmi, Arja, & Tuominen, Jukka (2017) Semi-automatic discovery of multilingual elements in English historical corpora: Methods and challenges. Julkaisussa: Nurmi, Arja, Rütten, Tanja & Pahta, Päivi (toim.) *Challenging the myth of monolingual corpora*. Leiden: Brill, 172–199.

Wagner, Esther-Miriam. 2010. *Linguistic variety of Judaeo-Arabic in letters from the Cairo Genizah*. Leiden: Brill.

Ylioppilastutkintolautakunta. 2019. Ylioppilastutkintoon osallistujat kokeittain [verkkoaineisto]. [viitattu 5.3.2019]. Saatavissa: <https://www.ylioppilastutkinto.fi/ext/stat/FB2019KT2001.pdf>.